

Εισαγωγή

Η Υπόθεση Κατίν αφορά την εκτέλεση περίπου 22.000 πολωνών αιχμαλώτων πολέμου που είχε συλλάβει ο σοβιετικός στρατός κατά την εισβολή του στην Πολωνία το Σεπτέμβριο του 1939. Η άποψη που επικρατεί, υποστηριζόμενη ισχυρά από το ιστορικό υλικό, είναι ότι η σφαγή οργανώθηκε και πραγματοποιήθηκε από τις σταλινικές μυστικές υπηρεσίες τον Απρίλιο-Μάιο του 1940. Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια προβλήθηκε και προβάλλεται στη χώρα μας από το ΚΚΕ, στα πλαίσια της φιλοσταλινικής στροφής που επιχειρεί αυτό το κόμμα, η σταλινική εκδοχή για το συμβάν, σύμφωνα με την οποία επρόκειτο για ένα έγκλημα των ναζί, διαπραγμένο τον Αύγουστο-Σεπτέμβριο του 1941, αμέσως μετά την εισβολή τους στην ΕΣΣΔ. Αυτή η εκδοχή αναπτύχθηκε με μια πλούσια αρθρογραφία στο κομματικό όργανο του ΚΚΕ, το *Ριζοσπάστη*, με αξιώσεις ιστορικής εγκυρότητας και τεκμηρίωσης. Στην παρούσα μελέτη θα δείξουμε τη σαθρότητα και το αστήρικτο της σταλινικής εκδοχής, καθώς και των επιχειρημάτων και στοιχείων που προσφέρονται σε υποστήριξή της από τη σύγχρονη νεοσταλινική φιλολογία και ιστοριογραφία.

Σύμφωνα με την κρατούσα άποψη, την οποία αποδεχόμαστε, οι πολωνοί αιχμάλωτοι πολέμου, περίπου 8.000 αξιωματικοί του στρατού και οι υπόλοιποι κρατικοί αξιωματούχοι, γιατροί, δικηγόροι, αστυνομικοί, διανοούμενοι, κ.ά.*, κρατούμενοι στα στρατόπεδα του Κοζέλσκ, του Σταρομπέλσκ, του Οστάσκοφ και αλλού, εξοντώθηκαν με απόφαση της σταλινικής ηγεσίας τον Απρίλιο-Μάιο του 1940 σε διάφορα μέρη. Οι κρατούμενοι στο Κοζέλσκ εκτελέστηκαν και θάφτηκαν στο δάσος του Κατίν, ενώ οι υπόλοιποι εκτελέστηκαν στις φυλακές του Χαρκόβου και του Καλίνιν και θάφτηκαν στο Μέντνοε, το Πιατιχάτκι και σε άλλα μέρη. Η ανακάλυψη των μαζικών τάφων στο Κατίν έγινε στις αρχές του 1943

---

* Συγκεκριμένα, με βάση τα επίσημα σοβιετικά ντοκουμέντα που δόθηκαν στη δημοσιότητα το 1992, ο ακριβής αριθμός των νεκρών είναι 21.857, από τους οποίους 14.552 αιχμάλωτοι πολέμου στα στρατόπεδα του Κοζέλσκ (4421), του Σταρομπέλσκ (3820) και του Οστάσκοφ (6311), και 7305 φυλακισμένοι σε λευκορωσικές και ουκρανικές φυλακές.

από τους ναζί, που εκμεταλλεύτηκαν το γεγονός για τους δικούς τους προπαγανδιστικούς σκοπούς.

Αυτό το περιστατικό αξιοποιήθηκε από το σταλινισμό και αξιοποιείται από τους επιγόνους του, για να εμφανίζονται προπαγανδιστικά ως αυτονόητο πως επρόκειτο για μια συνωμοσία των ναζί, με στόχο να συκοφαντηθούν ο σοσιαλισμός και η ΕΣΣΔ, αλλά και να διαλυθεί η αντιφασιστική συμμαχία. Είναι, ωστόσο, σαφές πως τέτοιου είδους επιχειρήματα δεν έχουν θέση στην ιστορική έρευνα, που μπορεί να εκφέρει τις αποφάνσεις της μόνο με ευσυνείδητη μελέτη του ιστορικού υλικού, και όχι με αφορισμούς του τύπου ότι “Αφού το είπαν οι ναζί, αποκλείεται να είναι έτσι”, όπως αυτοί που προσφέρει κατά κόρο η σταλινική φιλολογία. Στην περίπτωση του Κατίν, μπορεί να αληθεύει ένα από τα δυο: Είτε πρόκειται για σταλινικό έγκλημα, που διαπράχτηκε τον Απρίλιο-Μάιο του 1940, και τότε λέγαν μοιραία την αλήθεια οι ναζί. Είτε πρόκειται για έγκλημα των ναζί που διαπράχτηκε τον Αύγουστο-Σεπτέμβριο του 1941, και τότε λέει μοιραία την αλήθεια η σταλινική πλευρά.

Εξετάζοντας το θέμα αφηρημένα, με βάση την πολιτεία των ναζί και του σταλινισμού, είναι σαφές ότι η ευθύνη μπορεί να βαραίνει οποιαδήποτε από τις δυο πλευρές. Δεδομένων μάλιστα των μαζικών θηριωδιών των ναζί, η πηγαία αντίδραση είναι να σκεφτεί κανείς ότι πιθανά να επρόκειτο για δικό τους έγκλημα ή ότι αυτό δεν μπορεί διόλου να αποκλειστεί. Τέτοια ήταν η πρώτη σκέψη του συγγραφέα όταν ξεκίνησε την ενασχόλησή του με το θέμα. Ωστόσο, και η αντίθετη υπόθεση, έχοντας υπόψη τα ειδικά εγκλήματα του σταλινισμού –αποκαλυμμένα κυρίως μετά το 20ό Συνέδριο του ΚΚΣΕ και τεκμηριωμένα στις πραγματικές τους διαστάσεις με πλούσιο αρχειακό υλικό μετά τη διάλυση της ΕΣΣΔ– για όποιον δεν φορά παρωπίδες είναι εύλογη και θεμιτή.

Ο παράγοντας που έπεισε τον γράφοντα για τη σταλινική ενοχή, πέρα από τα υπάρχοντα πολύ ισχυρά ιστορικά τεκμήρια, είναι προπαντός η σαθρότητα, οι απίστευτες παραχαράξεις και τα ψεύδη στα υποστηρικτικά υλικά και την επιχειρηματολογία της σταλινικής πλευράς. Πραγματικά, δεδομένου ότι στην περίπτωση του Κατίν πρόκειται για ένα μαζικό έγκλημα, από το οποίο δεν επέζησε κανένα των υπό εκτέλεση θυμάτων¹, είναι σαφές ότι δεν μπορεί να στηριχτούμε σε άμεσες μαρτυρίες που να αποδεικνύουν εντελώς αδιαφιλονίκητα την ταυτότητα των εκτελεστών. Στις συνθήκες αυτές, η αποτίμηση των παρεχόμενων λιγότερο άμεσων ή έμμεσων τεκμηρίων δεν μπορεί παρά να είναι αποφασιστική για το σχηματισμό έγκυρης άποψης. Οπωσδήποτε, αν ευσταθούσε ο σταλινικός ισχυρισμός περί εγκλήματος των ναζί, θα είχε καταστεί δυνατό (δεδομένου ότι η εξόντωση τόνων χιλιάδων ανθρώπων δεν περνά απαρατήρητη και χωρίς

ίχνη) να προσκομιστούν έστω μερικά σοβαρά στοιχεία και επιχειρήματα που να πείθουν για τη βασιμότητά του. Η εξέταση των ισχυρισμών της σταλινικής πλευράς, η οποία μάλιστα προβάλλει με αξιώσεις ιστορικής ανωτερότητας και ταύτισης με τα ευγενή ιδεώδη του σοσιαλισμού, για την παρουσίαση τέτοιων στοιχείων, είναι έτσι ο καλύτερος τρόπος για να διαπιστωθεί αν υπάρχει κάποια βάση στην εκδοχή της των γεγονότων.

Η εστίαση σε αυτή την πλευρά προσδιορίζει και το χαρακτήρα της μελέτης μας, που δεν είναι αμιγώς ή πρώτιστα ιστορικός. Τα ιστορικά δεδομένα και οι λεπτομέρειες κάθε εκδοχής θα βρεθούν σε πολλά βιβλία και σελίδες στο Διαδίκτυο. Το να τα επαναλάβουμε εδώ στο σύνολό τους, αφηγούμενοι διεξοδικά πώς αντέδρασαν ο Στάλιν και η εξόριστη πολωνική κυβέρνηση στην ανακάλυψη των μαζικών τάφων, ποια ήταν η στάση του Τσόρτσιλ και του Ρούσβελτ, κ.ά., θα μας αποσπούσε από το κύριο έργο μας, που είναι ο έλεγχος των προσφερόμενων εκδοχών. Τέτοιου είδους θέματα και πλευρές θα μας απασχολήσουν, λοιπόν, μόνο ως ένα βαθμό, από την άποψη της σημασίας τους για την κατάδειξη της ιστορικής αλήθειας.

Είναι σαφές ότι ο ερχομός του θέματος του Κατίν στην επικαιρότητα τα τελευταία χρόνια, ιδιαίτερα μετά την ομώνυμη ταινία του πολωνού σκηνοθέτη Αντρέι Βάιντα (2007), ο πατέρας του οποίου περιλαμβανόταν στα θύματα, έχει έντονες ιδεολογικές φορτίσεις και συνεπαγόμενα. Αν κριθεί στενά από άποψη αριθμού θυμάτων, το Κατίν υπολείπεται ασφαλώς πολύ απέναντι στα μαζικά εγκλήματα των ναζί όπως το Ολοκαύτωμα. Σε αυτό, ωστόσο, αντανακλώνται κρίσιμες πτυχές της πολιτικής και ιδεολογικής αντιπαράθεσης, όπως ο χαρακτήρας του σταλινικού καθεστώτος και το αν τα μαζικά εγκλήματά του ήταν τελικά καρπός της Οκτωβριανής Επανάστασης και του μαρξισμού.

Ο συγγραφέας διαφωνεί ριζικά με την παραπάνω άποψη, θεωρώντας, σύμφωνα με τη μαρξιστική παράδοση των Τρότσκι, Λούκατς, κ.ά., ότι επρόκειτο για το σφετερισμό της επανάστασης και την εξυπηρέτηση ιδιοτελών επιδιώξεων και συμφερόντων της γραφειοκρατίας. Αυτή η θέση υποστηρίχθηκε γενικά για το σταλινισμό στη συλλογή κειμένων *Ο Οκτώβρης και η Εποχή μας*, (2010, εκδόσεις Τόπος σε επιμέλεια του γράφοντος). Από την άποψή της, ωστόσο, έχει μεγάλη σημασία η αντίδραση στην επιχείρηση αποκατάστασης του Στάλιν, με την αμφισβήτηση και συγκαλύψη των εγκλημάτων του σταλινισμού, στην οποία πρωταγωνιστεί στη χώρα μας το ΚΚΕ. Είναι η πεποίθησή μας, αντίθετα, ότι η υπόθεση του σοσιαλισμού δεν μπορεί να υπηρετηθεί με την πλαστογράφηση της ιστορίας, αλλά μόνο με την αποκάλυψη της αλήθειας και την κριτική παρουσίαση των αιτίων που παρήγαγαν τις σταλινικές ωμότητες.

Πριν προχωρήσουμε, δεν βλάπτει να σημειωθεί ότι έχει ήδη υπάρξει μια προγενέστερη αρθρογραφία μας για το θέμα του Κατίν και να γίνει

μια αναφορά σε αυτήν. Ήδη από το 2009, σε σειρά κειμένων στην *Αυγή*², δείξαμε τη σαθρότητα της περί Κατίν αρθρογραφίας του *Ριζοσπάστη*, που επικαλείται σταλινικούς και εθνικιστές “ερευνητές”, συχνά με φασιστικές συμπάθειες, όπως οι Μούχιν, Φουρ και Σλομπόκιν. Η σχετική αρθρογραφία του *Ριζοσπάστη* περιλάμβανε κείμενα συνεργατών αλλά και προβεβλημένων στελεχών, μελών του Πολιτικού Γραφείου του ΚΚΕ, κ.λπ., δημοσιευμένα μεταξύ 2005-2009, όπως τα: Γ. Σλομπόκιν, «Κατίν. Πώς και γιατί οι Ναζί εκτέλεσαν τους πολωνούς αξιωματικούς» (29/5/2005)· Α. Γκίκας, «Κατίν: Από τον Γκέμπελς στους κινηματογράφους» (16/3/2008)· Ν. Μπογιόπουλος, «Το Κατίν, ο Γκέμπελς και ο Άλφα» (5/2/2009)· Στ. Κρητικός, «Υπόθεση Κατίν. Στην υπηρεσία της ιμπεριαλιστικής προπαγάνδας» (8/2/2009) και «Ο Βότσνς, η *Ελευθεροτυπία* και η αντιΚΚΕ ανατριχιαστική τους προπαγάνδα» (11/2/2009)· Μ. Μαΐλνς, «Η ιστορική αλήθεια και οι αιτίες της πλαστογραφίας της» (15/2/2009), κ.ά. Ταυτόχρονα, επισημάναμε τις κραυγαλέες αντιφάσεις της Έκθεσης Μπούρντενκο, επίσημου υποστηρικτικού ντοκουμέντου για τη σταλινική άποψη ότι το έγκλημα έγινε από τους ναζί, αντιφάσεις που την καθιστούν εντελώς αναξιόπιστη.

Η αντίδραση του *Ριζοσπάστη* ήταν κάμποσα απαξιωτικά σχόλια, όπου γινόταν λόγος για οτιδήποτε άλλο εκτός από την ουσία του ζητήματος. Την αρχή έκανε ο Ν. Μπογιόπουλος στις 4/3/2009 με υποτιμητικές αναφορές στην «ευφυΐα του συγγραφέα», για να ακολουθήσει κείμενο του μέλους της ΚΕ και υπευθύνου του Τμήματος Διεθνών Σχέσεων του ΚΚΕ Ε. Βαγενά στον *Κυριακάτικο Ριζοσπάστη* (15/3/2009), που μιλούσε για «υπεράσπιση του Γκέμπελς από την *Αυγή*» και «παπαγαλία των συκοφαντιών του Γκέμπελς». Το στέλεχος του ΚΚΕ προέτρεπε μάλιστα τον γράφοντα να επισκεφθεί τις παρελάσεις των Es-Es στη Ρίγα της Λετονίας:

«Σε ό,τι αφορά το συγγραφέα του συγκεκριμένου άρθρου (Χρ. Κεφαλή)», έγραφε ο κ. Βαγενάς, «ένα έχουμε να του πούμε: Προλαβαίνει! Ναι προλαβαίνει να βγάλει εισιτήριο για τη Ρίγα της Λετονίας, όπου στις 16 Μάρτη τα μέλη, οι απόγονοι και οι οπαδοί της “Λεγεώνας των Es-Es” θα παρελάσουν, όπως κάνουν όλα τα τελευταία χρόνια, μετά το 1991. Θα το ευχαριστηθεί πολύ».

Όταν τους υποδείχτηκε συγκεκριμένα πια η σύνδεση του Μούχιν, μιας από τις κύριες πηγές τους, με νεοναζιστές υμνητές του Γκέμπελς, απάντησαν με νέα ομοβροντία ύβρεων. Ο μεν Μπογιόπουλος έκανε λόγο για «Κατινιά της αντικουκουεδίλας [που] εκθέτει ανεπανόρθωτα τον υπογράφοντα», ενώ στη στήλη «Από μέρα σε μέρα» διαπίστωναν «επιβεβαίωση του γκεμπελισμού» – «η *Αυγή* και οι αρθρογράφοι της... αναμασούν την γκεμπελική και ιμπεριαλιστική προπαγάνδα». Υποστήριζαν δε ότι η αναφορά του *Ριζοσπάστη* στον Μούχιν αφορά μόνο μια τυπική παραπο-

μπή στην Έκθεση Μπούρντενκο και «πέραν τούτου ουδέν» (*Ριζοσπάστης*, 27/3/2009). Όσο για την κριτική μας στην Έκθεση Μπούρντενκο, το βασικό υποστηρικτικό ντοκουμέντο της σταλινικής εκδοχής, ο Ν. Μπογιόπουλος αποφάνθηκε ότι πρόκειται για «ιστορικές παραποιήσεις» που «αναμνησκάζουν» την «προπαγάνδα του Γκέμπελς» (24/4/2009). Και χωρίς να υποδείξει ούτε μια τέτοια παραποίηση, προτίμησε φρονίμως ποιών να βάλει στο θέμα «τελεία και παύλα».

Ακολούθησε ένα εκτενέστερο άρθρο του γράφοντος στο περιοδικό *Σπάρτακος*, «Το Κατίν και τα ψεύδη του *Ριζοσπάστη*», δημοσιευμένο σε δυο μέρη, τον Οκτώβριο του 2009 και το Φεβρουάριο του 2010. Εκεί γινόταν αναλυτική κριτική της προηγούμενης επιχειρηματολογίας του *Ριζοσπάστη* για το θέμα, που παρουσιάστηκε στα κείμενα των κ.κ. Γκίκα, Σλομπότκιν, Μαΐλη, κ.ά. Η κριτική αφορούσε πτυχές της υπόθεσης όπως η αξιολόγηση των σχετικών με το Κατίν διακηρύξεων του Γκέμπελς, η βασισμένη στην αρθρογραφία του Μούξιν αμφισβήτηση από το *Ριζοσπάστη* της γνησιότητας των ντοκουμέντων για το Κατίν (μεταξύ των οποίων περιλαμβάνεται η υπογραμμένη από τον Στάλιν και άλλα μέλη του τότε Πολιτικού Γραφείου του ΠΚΚ (Μπ.) απόφαση εκτέλεσης των Πολωνών) και ορισμένα επιχειρήματα για υποτιθέμενες ομολογίες της ναζιστικής ευθύνης από ναζι αξιωματούχους και ενισχυτικά της παραπάνω άποψης δόθεν ευρήματα στις εκταφές της Επιτροπής Μπούρντενκο στο Κατίν το 1944, επιχειρήματα προερχόμενα επίσης από τον Μούξιν και από σταλινικούς απολογητές του εξωτερικού όπως ο αμερικανός καθηγητής Γκρόβερ Φουρ.

Η παρούσα μελέτη αξιοποιεί εκείνο το άρθρο και την προγενέστερη αρθρογραφία μας στην *Αυγή*. Περιλαμβάνει όμως εκτενείς αναφορές σε μη συζητημένες εκεί κρίσιμες πτυχές της υπόθεσης, ενώ και εκείνες που είχαν θιγεί, εξετάζονται πολύ πιο διεξοδικά. Μετά από μια αναφορά στα γραπτά και το ρόλο του Μούξιν, στα θέματα του Κατίν, της απολογίας του σταλινισμού, του αντισημιτισμού, νεοφασισμού, κ.λπ., ο αναγνώστης θα βρει μερικά κεφάλαια για την ουσία της νεοσταλινικής φιλολογίας για το Κατίν: η αρθρογραφία των κ.κ. Μπογιόπουλου και Μαΐλη· τα σοβιετικά ντοκουμέντα του 1992· τα πονήματα των κ.κ. Σλομπότκιν, Γκίκα και Φουρ· η Έκθεση Μπούρντενκο και η διαδικασία της Νυρεμβέργης. Ακολουθεί μια αποτίμηση των ευρημάτων της Επιτροπής Μάντεν του Αμερικάνικου Κογκρέσου και μια κριτική της ταινίας του Βάιντα και της αντιμετώπισής της από το *Ριζοσπάστη*, όπως και μια αναφορά στα συμπεράσματα της Έκθεσης της Ρωσικής Επιτροπής Ειδικών του 1993 και στη μετά το 1990 ιστορική έρευνα για το Κατίν. Στη συνέχεια, έπεται μια συζήτηση πιο πρόσφατων εξελίξεων, όπως η αναγνώριση το 2010 από τη ρωσική κυβέρνηση της γνησιότητας των

ντοκουμέντων για το Κατίν και η αρθρογραφία του *Ριζοσπάστη* για το θέμα. Σε αυτή τη συνάφεια καταδεικνύονται οι δεσμοί της νεοσταλινικής φιλολογίας για το Κατίν με το μεγαλωρωσικό σοβινισμό στο ΚΚΡΟ και οι διασυνδέσεις της σταλινικής απολογητικής με τα ακραία εθνικιστικά και αντιδραστικά ρεύματα των ημερών μας. Το βιβλίο ολοκληρώνεται με μια παρουσίαση των τελευταίων εξελίξεων της υπόθεσης, μια κριτική του σταλινικού φανατισμού, μια αναφορά στα αίτια του Κατίν και μια αποτίμηση των διδαγμάτων του για το σύγχρονο σοσιαλιστικό κίνημα.

Είναι περιττό να προσθέσουμε ότι η έρευνά μας αξιοποιεί εκτενώς την πλούσια διεθνή φιλολογία για το Κατίν. Η φιλολογία αυτή, ένα μεγάλο μέρος της οποίας θα βρεθεί στο Διαδίκτυο, περιλαμβάνει επίσημα ντοκουμέντα σχετικά με την υπόθεση, καθώς και μελέτες ιστορικών. Από τα ντοκουμέντα, μπορεί να αναφερθούν ως πιο σημαντικά η Έκθεση της Διεθνούς Επιτροπής που συγκρότησαν οι ναζί (στην οποία δεν αναφερόμαστε στη μελέτη μας)· η Έκθεση της Επιτροπής Μπούρντενκο με την επίσημη σταλινική εκδοχή· τα πρακτικά της διαδικασίας του Διεθνούς Δικαστηρίου Εγκλημάτων Πολέμου της Νυρεμβέργης, όπου συζητήθηκε το Κατίν· η Έκθεση της Επιτροπής Μάντεν του Αμερικάνικου Κογκρέσου του 1952· η Έκθεση της Ρωσικής Επιτροπής Ειδικών του 1993, κ.ά. Οι πιο αξιόλογες ιστορικές πραγματείες είδαν το φως κυρίως μετά το 1990, με την αποκάλυψη των ντοκουμέντων για το Κατίν και τα νέα στοιχεία που ήρθαν στο φως χάρη στην έρευνα και το μερικό άνοιγμα των σοβιετικών αρχείων. Αρκετά τέτοια έργα, βιβλία και άρθρα, που υποστηρίζουν και τεκμηριώνουν αδιάλειπτα τη σταλινική ενοχή, έχουν παρουσιαστεί από ξένους ιστορικούς ερευνητές όπως η Ναταλία Λεμπέντεβα, ο Βόϊτσεχ Ματέρσκι, ο Ανατόλι Γιαμπλόκοφ, ο Τζορτζ Σάνφορντ και άλλοι. Ενδεικτικά αναφέρουμε τα Ι. Γιαζμπορόβσκαγια, Α. Γιαμπλόκοφ και Β. Παρσαντάνοβα, *Το Σύνδρομο του Κατίν στις Σοβιετοπολωνικές Σχέσεις*, Μόσχα 2001 (στα ρωσικά) και Α. Τσιεντσιάλα, Ν. Λεμπέντεβα και Β. Ματέρσκι, *Katyn: A Crime Without Punishment*, Yale 2007³. Γραμμένα κυρίως από μια φιλελεύθερη-ανθρωπιστική οπτική, ακόμη και αν δεν φτάνουν στα βαθύτερα αίτια ή και καμιά φορά τα διαστρεβλώνουν, φωτίζουν επαρκώς τις πιο σημαντικές πτυχές της υπόθεσης.

Η ιδιομορφία της κατάστασης στη χώρα μας, αντίθετα –και το περιστατικό που κάνει δυνατή τη θλιβερή φιλολογία του *Ριζοσπάστη*– είναι ότι, πέρα από ελάχιστα άρθρα σε περιοδικά⁴, δεν έχει υπάρξει καμιά σοβαρή ενασχόληση με το θέμα. Σε αυτή τη συνάφεια ελπίζουμε ότι η εργασία μας, παρά την πολεμική της μορφή, εξυπηρετεί και ένα θετικό σκοπό: να κάνει γνωστά στο κοινό τα αληθινά ιστορικά δεδομένα της υπόθεσης, αποσαφηνίζοντας ταυτόχρονα το περιεχόμενο, τα αίτια και τα κίνητρα των διαμαχών γύρω από αυτή.

Σημειώσεις Εισαγωγής

1. Από τους κρατούμενους στα τρία στρατόπεδα εξαιρέθηκαν από την εκτέλεση περί τους 380, που στάλθηκαν σε άλλες φυλακές, αλλά αυτοί δεν μπορούσε φυσικά να διαφωτίσουν για την τύχη των υπόλοιπων.
2. Βλέπε Χρ. Κεφαλής, «Το έγκλημα του Κατίν και οι πηγές του *Ριζοσπάστη*», *Αυγή*, 1/3/2009· «Όταν ο *Ριζοσπάστης* συμβαδίζει με τους σύγχρονους Γκέμπελς», *Αυγή*, 25/3/2009 και «Η σταλινική εκδοχή για το Κατίν: μια κριτική», *Αυγή*, 18/4/2009.
3. Ο Γιαμπλόκοφ ήταν επικεφαλής της ρωσικής δικαστικής έρευνας το 1990-94, ενώ η Λεμπέντεβα δημοσίευσε πρώτη ένα άρθρο το 1990 στο σοβιετικό Τύπο που υποστήριζε τη σταλινική ενοχή. Μια άλλη μελέτη, Τζορτζ Σάνφορντ, *Katyn and the Soviet Massacre of 1940: Truth, Justice and Memory*, Routledge 2005, παρά τα στοιχεία που περιέχει, είναι πιο ιδεολογικά φορτισμένη και λιγότερο αντικειμενική.
4. Από την ελληνική φιλολογία, με εξαίρεση ένα σύντομο άρθρο του Μιλτιάδη Βάρβουνη τον Απρίλιο του 2004, «Το έγκλημα του Κατίν (1943)», στα *Ιστορικά Θέματα*, τεύχος 28, είναι ζήτημα αν υπάρχει κάτι άξιο αναφοράς. Σημαντικό ενημερωτικά, αν και συζητήσιμο σε ορισμένα σημεία, ήταν το ντοκιμαντέρ για το Κατίν στην εκπομπή του Άλφα «Το κουτί της Πανδώρας» (Φεβρουάριος 2009). Αξιόλογη ήταν επίσης η ανάδειξη του θέματος από τον Ορέστη Πασχαλινά στο Διαδίκτυο στον οποίο θέλω να εκφράσω τις ευχαριστίες μου γιατί έθεσε υπόψη μου μια σειρά πηγές, καθώς και για τη γενικότερη βοήθειά του στην έρευνά μου.